

esszét az Ivanyenko professzor szobájának falán olvasható négy feliratnak, Dirac, Yukawa, Bohr, Wheeler egy-egy mondatának, illetve a feliratok gyönyörű együttesének. Mert mintha túl fizikai jelentésükön, így együtt valahogy általánosságban is hirdetnék Bohr feliratának igazságát: *Contraria non contradictoria sed complementa sunt*. Az ellentétek nem ellenkezésre, hanem egymás kiegészítésére valók. (*Kriterion*.)

VEKERDI LÁSZLÓ

Önigazolás helyett önismeret

A DUNÁNÁL — TÖRTÉNELMI FIGYELŐ

A történelem, a történelmi személyek iránti érdeklődés nem új keletű jelenség. Az egyén, a közösség, a társadalom hosszú idő óta lehetőségének, érdekének megfelelően múltja megörökítésére törekedett. Nálunk a hatvanas évektől élénkült fel a történelem, a szűkebb és tágabb értelemben vett *múlt* iránti érdeklődés. Települések, üzemek, intézmények százairól írtak könyvet, tanulmányt, még az alig 20—30 éves termelészövetkezetek egy része is megíratta „saját” történelmét. Példák sokaságából tudjuk, hogy a múlt sikerei, küzdelmei vagy vereségei a jelenre is hatással vannak: lelkesítenek, nemzeti öntudatot ébresztenek, táplálnak vagy sorvasztanak. A történetírással kapcsolatos igények megnövekedtek s a népszerűsítés, a köztudatformálás lehetőségei is bővültek. Ám az sem elhanyagolható, hogy „... a történészekben is erősödött a készség és bátorság, hogy kimozduljanak védett erődjeikből, az elzárt műhelyekből, s a nagyközönség előtt is bemutassák új termékeiket, gondolataikat, s alkalomadtán könnyű fegyverzetben megvívjanak tévedésekkel, torzításokkal, előítéletekkel [és tegyék hozzá: egyoldalúsággal — L. I.], amelyek oly dúsan burjánzanak történelmünk mezőin.” *A Dunánál — Történelmi Figyelő* rádióműsor nyomtatásban megjelent kötete — bátran megfogalmazhatjuk — hiánypótló. A szerkesztő — *Hanák Péter* a történelemtudományok doktora, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője — megfogalmazásában a kezdeményezés programját és irányát a *Duna-gondolat* jelölte ki. A kötetben leggyakrabban a nemzettudat, a nemzeti és a társadalmi progresszió történelmi „bűjőcskáinak”, a kelet-közép-európai régió történelméről, a „helyben keletkező” problémákról, felfogásbeli eltérésekről olvashatunk. „Talán még többet, egyetemesebbet tehattünk volna — írta a kötet előszavában Hanák Péter —, ha a szomszéd országok történészeivel nemcsak pozicionális, hanem tudati szinkronban együttműködve, valamennyiüket egyazon történészetosz hatna át: a múltat nem a jelen legitimációjának, hanem megértésének eszközéül, nem az önigazolás, hanem az önismeret forrásául használnánk.”

A kötet négy nagy témakörében 37 — az egykori rádió-előadás kibővített, sajtó alá rendezett — változata olvasható. Az első tematikus egység gerincét „...a magyarság Kárpát-medencei elhelyezkedéséről, a táj népeinek eredetmítoszairól, tudatfejlődéséről és az etnikai-nemzeti tudat mai reneszánszáról szóló eszmefuttatások alkotják”. A második témakörben a nemzetté válás, a nemzettudat konfliktusairól, az együtt élő népek hasonló nemzeti fejlődésének alakulásáról, a súrlódásokról, a hazafiság, humanizmus — hazafiság, szocializmus kérdéseiről olvashatunk. A harmadik tematikus egység a demokratikus és szocialista gondolat, a szocializmus magyarországi előfutárainak, a Tanácsköztársaság és a Márciusi Front egy-egy

kérdésének ismertetésére vállalkozott. A történetírás műhelyében címet viselő — utolsó — részben szenvedélyesen vitatott témák és személyek, valamint a történetírás módszerbeli problémái kerültek reflektorfénybe.

*

Az eredet, a valós, vagy valótlan „gyökek” kutatása, értelmezése s különböző célokra való felhasználása évszázados, a források meghamisítása, „előállítás” évezredes múltra tekint vissza. A közép-kelet-európai népek eredetmítoszainak, a Králúv Dvur- és a Zelená Hora-i kézírathamisítás, a *hun-magyar*, a *szarmata-lengyel*, a *dák-román*, a *nagymorva-szlovák* konstrukciók tudománytalan, mesterkélt voltára, tarthatatlanságára s ugyanakkor jelentőségére *Niederhauser Emil*, *Makkai László* és *Szűcs Jenő* történészek hívták fel a figyelmet. *Hanák Péter* a régészet, a történelmi forráskritika és a nyelvészet „vallatásából” nagyon helyesen arra a következtetésre jutott, hogy a római birodalom bukását követő ötszáz évben az egykori provinciák és a 19. században a Kárpát-medencében élt népek között nem mutatható ki kontinuitás. „A kontinuitás — akár a hunokkal való rokonságra, akár a »nagymorva birodalomra«, akár a dákoktól való leszármazásra vonatkozik — krónikások, történetírók találtak ki, pontosabban: ők öltöztették történelmi mezbe az ősi mondákat, mítoszokat. E mítoszokat csak a 19. század első felének romantikus történetírása emelte tudományos rangra a nemzet ébresztése... a múlt romantikus heroizálása végett. (...) A tudományosság azonban túljutott a mítoszokon, sőt a *valós önismeret* — azt is mondhatjuk: a Duna-táji önismeret — egyenesen *e mítoszok történelmi kritikáját követeli*. A Duna-tájnak, közös történelmünk keretének népvándorlás kori települési, etnikai és kulturális viszonyait csakis akkor tudjuk tudományos hitelességgel és valóságúsággal rekonstruálni, ha a kutatást megszabadítjuk a mai uralmi viszonyok legalizálásának historizáló szándékától.” *Szűcs Jenő* igen találon fogalmazott: az eredetteóriák többsége a krónikások által megálmodott, olykor a szándékos félrevezetés céljából készített konstrukciók. Így hát nem a valóságot tükrözik „...hanem ... az adott kor színvonalán álló [politikai, kultúrtörténelmi — L. I.] kombinációkkal kikerekített mesterkélt teóriák”. *Mócsy András* joggal állapította meg, hogy Magyarországon már jó ideje a „...mítosz helyébe az ásatás lépett, a közjogi szemlélettel töltött politikátörténet uralmát a társadalom- és művelődéstörténelmi közelítés törte meg... Átszövi ezt az érdeklődést az egzakt bizonyítás, a tények iránti megnövekedett igény és tisztelet”.

A közölt írások a legszélesebb értelemben vett közvélemény érdeklődésére tarthatnak igényt. A kötet egyik fontos írásában a kelet-közép-európai fasiszmus és a fasiszta mozgalom bázisáról, különbözőségéről, a fasiszmus meghatározásának értelmezéséről olvashatunk. *Ránki György*, *Vajda Mihály* és *Hanák Péter* eszmecseréje számos olyan kérdést érint, melyekről ma is — még szakmai körökben is — túlzó, egyoldalú nézetek vannak forgalomban. Megfogalmazódott — többek között — az is, hogy a totális fasiszta diktatúra (német, olasz), a fasiszta jellegű rendszer (szlovák, horvát), a konzervatív típusú, fasiszta tendenciákkal is rendelkező diktatúra (magyar, lengyel) vizsgálatánál az eddigieknél jobban figyelembe kell venni a szociális bázis, ideológiai hagyományok, a belső struktúrabeli sajátosságokat, különbségeket, hatalmi törekvéseket és korlátokat.

A demokrácia és a szocializmus, valamint a történetírás műhelyében címet viselő részben számos izgalmas kérdésbe, a magyar történelemben jelentős szerepet játszott politikusok (*Andrássy Gyula*, *Bethlen István* — a „helyére soha nem került” —, *Táncsics Mihály*, *Engelmann Pál*, *Bajcsy-Zsilinszky Endre*), *Acsády Ignác*, *Székfű Gyula* történetírói tevékenységébe, a felvilágosult abszolutizmus, a Görgey megítélésében és a népi-urbánus kérdésben kialakult vitába, különböző történelmi korok, események, törekvések, eszmék világába nyerünk bepillantást.

A felvilágosult abszolutizmus kapcsán — *Köpeczi Bélától* — választ kapunk arra (is), hogy a *nemzeti* és a *nemzetközi* hogyan függ össze és hogyan kerülhet ellentmondásba.

A Görgey-kérdés vitája kapcsán a rádiósorozat és a nyomtatásban megjelent munka, a kutató, publikáló egyén átháríthatatlan és egyetemes felelősségét Hanák Péter a következőképpen fogalmazta meg: „A történész nem bíró és nem ügyész. Nem feladata a történelem ítélőszéke elé idézni eleveneket és holtakat, és ítélkeznie fölöttük. De tanúnak elmehet, el is kell mennie, ha az elhivatottságot érzők pert indítanak vagy perújrafelvételt kérnek történelmi ügyekben.” A rádióbeszélgetésben részt vett szakemberek közül többen utaltak arra, hogy az új kutatók, a már kutatott kérdések újragondolása, a közös párbeszéd, elemző-összehasonlító eszmecserék közelebb hozzátják egymáshoz a Duna menti népeket.

A kötet szerkesztője szinte mentegetőzve írta az előszóban. „Nem tudtuk megvalósítani tervünket, hogy a szomszédok főbb szakmai műhelyeit végiglátogatva, tudományos eszmecserék során át együtt keressük a közös választ közös kérdéseinkre. Érzékenyen érintett bennünket, hogy a szűk szakkérdéseken túlmutató kezdeményezésekre néha nem érkezett semmilyen válasz, legfeljebb elutasítás. Ez volt a helyzet a Kárpát-medence őslakóira vonatkozó eszmefuttatásunk alkalmával, vagy az 1949. májusi abrudbányai tragédia felelevenítésekor, pedig abból nem hiányzott sem a cipruság, sem az olajág.” A megszólaltatott külföldi szakemberek száma valóban kevés (Friedrich Gottas — Salzburg, Jan Havránek — Prága, Friedrich Prinz — München, Thomas Nipperdey, Hans-Ulrich Wecher — Bielfeld, Carl Schorske — Princetoni Egyetem). Csak sajnálhatjuk, hogy a Duna menti országok, városok történései nem mondták el véleményüket, nem kapcsolódtak be a párbeszédbe.

Az interjúorozat (és a nyomtatásban megjelent anyag) bizonyára lehetett volna bővebb, változatosabb, s talán „Dunaibb”. A kötet anyaga így is érdekfeszítő, tájékozódásra serkentő. Az ismeretterjesztés és problémajelzés igényével közreadott kötet szerkesztőjét és a rádiósorozat szerkesztőit: *Kerekes Istvánt, Michancsik Zsófiát* nemes szándékok vezérelték. A rádióműsor „...fennmaradt anyagainak közlése... — Hanák Péter megfogalmazásában — nemcsak ténybeli ismereteket ad, hanem eléggé széles körű és viszonylag eligazító térképet a... problémaérzékenységről... Az ismeretterjesztésen és a historiográfiai értékelésen túlmenően... programja egyetemesebb és időtlenebb értelemben véve is program: voltaképpen 1848 öröksége, Ady és József Attila hagyatéka, amelyet nem avítottak el századunk korszakos változásai. (...) E gondolat soha sem veszíti el időszerűségét, amíg csak továbbfolyik, bölcsen és zavarosan e hatalmas folyam...” (*RTV—Minerva.*)

LAGZI ISTVÁN